

W. A. Parkinson ed.: The Archaeology of Tribal Societies. International Monographs in Prehistory. *Ann Arbor* 2002. 438 str.

Archeologie do svého pojmového kontextu přejala řadu termínů z jiných vědních oborů. Mezi největší terminologické „dárce“ patří bezesporu antro-

pologie. V rámci její teorie byl vytvořen i pojem „kmen“, který (nejen) v archeologii zcela zdomácněl a je považován za standardní součást pojmosloví z oblasti sociální organizace. Paradoxním problémem se však stalo, že zatímco v antropologii došlo v posledních třiceti letech k velkému významovému posunu náplně tohoto pojmu, v archeologii zůstal jeho smysl zakonzervován v původní rovině evolucionistické teorie. S touto skutečností se snaží systémově vyrovnat i jednotlivé příspěvky v pojednávaném díle.

Editor knihy W. Parkinson v první kapitole provází čtenáře stručnou historií inkriminovaného pojmu. Používání termínu za účelem klasifikace společnosti pochází z 19. století. L. H. Morgan (1851, 1877), tvůrce známého sociálního evolučního konceptu: divoštství (tlupa, kmen) → barbarství (kmen, náčelnické útvary) → civilizace; užíval „kmen“ pro označení jazykově homogenních kulturních skupin. „Každý kmen je charakterizovaný jménem, vlastním dialektem, nadřazenou vládou a má v držení teritorium, které v případě války brání. Počty kmenů se rovnají počtu dialektů, jako je tomu u Indiánů. Kmeny nejsou stabilní a vykazují konstantní tendenci k dezintegraci.“ V Morganově pojetí se tak poprvé objevuje myšlenka segmentace společnosti, která v dalším vývoji názorů nabyla na důležitosti. Émile Durkheim (1893) se snažil z hlediska vnitřní struktury typologicky odlišit ekonomicky a technologicky méně složitě společnosti od společností „moderních“, industriálních. Vytvořil koncept dvou základních forem sociální organizace, které nazval mechanická solidarita a organická solidarita. Mechanická solidarita existuje mezi lidmi v jednoduchých, předindustriálních společnostech. Jejich členové jsou navzájem spjatí společně sdílenou vírou, smýšlením a životním stylem, a jejich jednota je proto založena na podobnosti. Shodné a sdílené nastavení kulturních vzorců vede autonomní jednotky (rodiny) k integraci do větších celků. Opakem popsaného je organická solidarita panující ve složitějších, industriálních společnostech, které se vyvinuly spíše na základě rozdílnosti než podobnosti. Tato forma sociální organizace je založena na víře, že lidé se seskupují a žijí pospolu na základě vzrůstající vzájemné závislosti. Každá osoba závisí na ostatních, protože mají odlišné, navzájem se doplňující schopnosti. Stát je příkladem společenské jednotky s organickou solidaritou – jeho členové tvoří své vlastní komunity, které zůstávají pospolu, protože jsou na sobě vzájemně závislé, a tím zároveň umožňují efektivní formu řízení.

Alfréd Radcliffe-Brown (1948) definoval kmen jako jazykově homogenní jednotku spjatou s určitým

územím. Vykreslil andamanskou sociální strukturu jako složenou z nezávislých, autonomních malých komunit, které si „vedly svůj život a řídily se svými zájmy“. „Každý tento kmen obýval své teritorium a členové mluvili charakteristickým dialektem“. Napsal také, že „kmen měl pro společenský život domorodců velmi malý význam“ a že „nejvýznamnější jednotkou byla nukleární rodina“. Edward Evans-Pritchard (1940) popsal společnost u Nuerů, „...v níž byl největší politickou jednotkou kmen.“ Nuerské kmeny postrádaly společnou organizaci a centrální vládu. Kmen se definoval jako skupina lidí spjatých především za účelem vedení válek. Všiml si také, že kmen se členil na řadu teritoriálních segmentů. Julian Steward (1931) přistupoval k definici kmene z roviny kulturní a sociální integrace. Podle něj existují tři základní úrovně integrace ve společnosti: nukleární rodina, skupiny složené z více rodin (folk societies) a státy. Kmeny svým segmentárním charakterem patří k prostřední skupině. Elman Service (1971) navázal na zmíněný integrační přístup J. Stewarda. Upozornil, že tlupy a kmeny se navzájem neliší jen mechanickým násobením velikosti útvarů, ale u kmenů dochází ke vzniku celo-kmenových institucí (sodalitů příbuzenského a rituálního charakteru).

Marshall Sahlins (1961) se navrátil k Morganově typologii společenských organizací, kterou upravil do podoby: tlupa → kmen → náčelnický útvar → stát. Schéma zůstává v mezích evoluční teorie a zdůrazňuje vývoj od jednoduchého ke složitěmu. Rozdíl mezi tlupou a kmenem definoval Sahlins takto: tlupa je jednoduchým spojením několika rodin, zatímco kmen tvoří navzájem příbuzné skupiny, které se dále skládají z rodin. Kmen je nejen větší než tlupa, ale je také více segmentovaný. Z této skutečnosti vychází novější označování kmene jako tzv. segmentární společnosti složené z ekonomicky a politicky autonomních jednotek (rodin), které jsou navzájem spojeny vazbami mechanické solidarity. Napříč těmito segmenty procházejí celokmenové instituce (např. pow-wow, sezónní lov, tajné či rituální spolky, věkové stupně...). Příbuzenské vazby uvnitř kmene nahrazují fixní politické struktury, které kmen není schopen dlouhodobě udržet. Výjimečný názor vyslovil Morton Fried (1975), který dospěl k závěru, že kmen se vyvíjí pouze v sekundárním kontextu, když se jednoduše organizovaná společnost dostane do kontaktu se složitějšími společenskými útvary. Kmen je v tomto pojetí aberantní formou sociální organizace.

Robert Carneiro se ve třetí kapitole recenzované publikace zabývá definicí a charakteristickými rysy vesnické komunity jakožto malé, jednoduché,

autonomní jednotky, která v průběhu lidské historie tvoří nejrozšířenější a po dlouho dobu také jediný ekonomicko-politický mechanismus. Právě spojováním těchto malých jednotek vznikají větší společenské útvary.

Shrme-li uvedené, lze v antropologii rozlišit čtyři názorové proudy v chápání a definování pojmu „kmen“:

1. Kmen je segmentární útvar spjatý vazbami mechanické solidarity, tj. společně sdílenou vírou, smýšlením a životním stylem. Jinými slovy představuje kmen rovinu sociální a kulturní integrace, která přesahuje okruh rodiny a tlupy.

2. Kmen vykazuje tendenci k entropii. Už L. H. Morgan vyslovil myšlenku, že kmeny jsou nesoudržné a stále se štěpí. M. Sahlins a E. Service spatřovali důvod neuspořádanosti kmenů v absenci centralizace. K pochopení myšlenky o entropii kmenů slouží příklad vnitrokmenových agresí, v nichž se formou drobnějších střetů utkávaly menší jednotky (např. u kmene Yanomamö). Války však mohly na druhou stranu vést i ke kmenové integraci (např. organizovaná konfederace irokézských kmenů).

3. Kmen existuje jako samostatná entita, lze definovat jeho sociální a geografické hranice.

V současnosti je toto tvrzení všeobecně odmítáno a považováno za etnografickou fikci. Ačkoliv lze najít příklady, kdy kmeny měly jasně vymezené sociální i geografické hranice, obvykle to neplatí. Segmentární a decentralizovaný charakter kmene se projevuje nejasným ohraničením v geografickém i společenském prostoru.

4. Kmen je přechodná forma mezi méně uspořádanou sociální formou (tlupa) a komplikovanějšími útvary (náčelnictví, stát). Představa vychází z Morganova evolučního konceptu vývoje společenských organizací, na který navázali další autoři. Podle této koncepce kmen existuje jako přechodná forma mezi tlupou (neuspořádaný, rovnostářský stav) a náčelníckými uskupeními (centralizovaný, hierarchizovaný stav).

Význam recenzovaného díla spočívá ve zdůraznění rozdílu mezi pohledem etnografickým pracujícím v krátkodobé perspektivě a archeologickým vnímáním dlouhodobého vývoje. Archeologické způsoby definice a interpretace kmenových společností kriticky shrnuje S. Fowles (kap. 2). Nejčastěji se v archeologii užívá tzv. impresionistického modelu, který vychází z obecné představy o tomto společenském útvaru: pojednáváný sociální kontext je větší než tlupa nebo vesnická komunita, ale není zas tak velký ani dostatečně hierarchizovaný, aby mohl být označován za etnikum nebo stát. Nálepku „kmen“ mají velmi často společnosti bez zřejmých eviden-

ce elity či vládnoucí vrstvy – v archeologii se za takové doklady považují bohaté vybavené pohřby či výjimečné rezidence.

Systematičtější je pohled strukturální pracující se základním charakteristickým rysem kmene – totiž jeho segmentární podobou sestávající z řady nezávislých jednotek. Pokud se v archeologických pramenech nacházejí důkazy o dvojakosti integrace a štěpení dané společnosti (např. v sídelním vzorci), lze uvažovat o jejím kmenovém uspořádání. Za takový doklad v materiální kultuře považují někteří autoři puebla amerického Jihozápadu (kap. 8 – S. A. Herr a J. J. Clark; kap. 9 – M. Adler).

Rada badatelů jde třetí cestou a snaží se porovnávat archeologická data s jakýmsi seznamem vlastností typických pro kmenový sociální útvar. Patří do něj sedentarizace, ne-hierarchická (egalitářská) struktura společnosti a nízký počet jejích členů. V poslední době však dochází k přehodnocování jednotlivých kritérií seznamu. Dřívější jasný rozdíl mezi usedlými a nomádky populacemi se rozmazává a poukazuje se na existenci částečně či krátkodobě usedlých společností a společností migrujících sezónně (kap. 8 – S. A. Herr a J. J. Clark). Statický pohled na lokalizaci kmenů v geografickém prostoru kritizuje D. Snow (kap. 6). Kmen je nesmírně tvárnou jednotkou, jejíž struktura, ale i mapa rozmístění se často mění. Lokalizace kmenů ať už v historických, nebo etnografických pramenech je proto spíše než cokoliv jiného pouhou „momentkou“. Také koncept egalitářství prodělal změnu. Je zřejmé, že i v tzv. rovnostářských společnostech existuje nerovnováha ve společenském postavení, moci a prestiži a rovněž i v kontrole nad sakrální sférou. Minimálně ve stavu válečného ohrožení a náboženských krizí procházejí egalitářské společnosti změnou a objevují se osoby v sociálním postavení podobném náčelníkům (kap. 4 – E. M. Redmond). Nízký počet členů „kmene“ je zcela nejasně vymezen; jednak neudává konkrétní hranici mezi vysokým a nízkým počtem členů, ani nerozlišuje odlišné úrovně integrace, které mohou být vzhledem k danému kontextu ekonomické, náboženské, politické i vojenské.

Názory prezentované jednotlivými autory pojednávajícího díla zabírají tak široké spektrum, že není možné všechny zevrubně představit. Zkoumaná problematika už ze své podstaty také vylučuje nějaké jednoznačné a konečné řešení. Ptáme-li se proto na závěr po shrnující definici kmene, nezbyvá než uvést širší výčet znaků, které segmentární společnosti charakterizují: Kmeny představují rovinu sociální a kulturní integrace přesahující okruh rodiny a tlupy. Tento typ společnosti je tvořen z eko-

nomicky a politicky nezávislých jednotek (rodin), které jsou navzájem spojeny vazbami mechanické solidarity. Existují zde sociální instituce jdoucí napříč těmito jednotkami v rámci celé společnosti (tajné či rituální spolky, věkové stupně...). Segmentární společnosti nejsou charakterizovány přesně vymezeným teritoriem, nevystupují jako politické entity a postrádají centrální vedení. Politické struktury jsou uvnitř těchto společností nahrazeny příbuzenskými vazbami.

Je zřejmé, že takové pojetí „kmene“ vnáší do současné interpretace zaniklých společností řadu otazníků. Nejsou-li kmeny svébytnými ekonomickými a politickými jednotkami, pak se můžeme například ptát, co se to vlastně v době stěhování národů pohybovalo po Evropě...

Petr Květina